

NUBIE

LAND VAN DE ZWARTE FARAŐ'S

Redactie: Bastiaan Steffens

NUBIË

LAND VAN DE ZWARTE FARAŐ'S

WBOOKS / Drents Museum

in samenwerking met

Museum of
Fine Arts Boston

- 6 VOORWOORD**
MUSEUM OF FINE ARTS, BOSTON
DRENTS MUSEUM
- 8 NUBIË**
LAND VAN DE ZWARTE FARAO'S
BASTIAAN STEFFENS
- 18 **HET LAND VAN DE BOOG**
HET LANDSCHAP EN DE VROEGSTE
GESCHIEDENIS VAN NUBIË
FANIA KRUIJF & BASTIAAN STEFFENS
- 24 **GEORGE ANDREW REISNER**
GRONDLEGGER VAN DE MODERNE EGYPTOLOGIE
FANIA KRUIJF
- 30 HET KONINKRIJK VAN KERMA**
PAREL VAN DE NUBISCHE BRONSTIJD
OLAF E. KAPER
- 36 **DIEREN VOOR DE DODEN**
HET BIJZONDERE VAATWERK VAN KERMA
DENISE DOXEY
- 44 **HET BED VAN DE KONING**
BEDDENPOTEN UIT DE RIJKSTE GRAVEN
VAN KERMA
DENISE DOXEY
- 46 EGYPTEN EN NUBIË**
GROOTMAGT AAN DE NUBISCHE NOORDGREN
DAMJAN KRSMANOVIC
- 52 **EEN TWEEDE LEVEN IN EEN KERMA GRAF**
EGYPTISCHE BEELDEN IN NUBIË
DENISE DOXEY
- 54 **THOETMOSIS III**
EEN KRIJGSHAFTIGE FARAO
DAMJAN KRSMANOVIC
- 58 **HET EILAND SAI**
OP DE GRENS TUSSEN TWEE GROOTMAGTEN
DAMJAN KRSMANOVIC
- 62 **ABOE SIMBEL**
STAATSPROPAGANDA UITGEHAKT
IN DE ROTSEN
DAMJAN KRSMANOVIC
- 64 LAND VAN DE ZWARTE FARAO'S**
EGYPTEN ONDER NUBISCH BESTUUR
JACOBUS VAN DIJK
- 69 **DE NUBISCHE DYNASTIE**
NIEUWE INZICHTEN IN OUDE FARAO'S
JACOBUS VAN DIJK
- 74 **DE TEMPEL VAN MOET**
MONUMENTALE BOUWPROJECTEN
DOOR DE NUBISCHE FARAO'S
JACOBUS VAN DIJK
- 80 **ROOFGOED VOOR EEN KONINGIN**
DE SIERADEN VAN DE KONINGINNEN VAN PIYE
DENISE DOXEY
- 84 GEBEL BARKAL**
DE TROON VAN DE TWEE LANDEN
BEN VAN DEN BERCKEN
- 92 **TAHARQA'S GRAF**
BEN VAN DEN BERCKEN
- 98 **EEN VERRASSESENDE VONDST**
DE STANDBEELDSTORTPLAATSEN
VAN GEBEL BARKAL
BEN VAN DEN BERCKEN
- 104 **DE SHABTI'S VAN KONING TAHARQA**
DUIZEND BEDIENDEN IN HET HIERNAMAALS
DENISE DOXEY
- 106 MEROË**
METROPOOL IN NUBIË
BEN VAN DEN BERCKEN
- 116 **EEN BEVEILIGDE BOODSCHAPE**
MEROÏTISCHE ZEGELRINGEN
BEN VAN DEN BERCKEN
- 120 **PRONKEN MET TECHNISCH VERNUFT**
MEROÏTISCHE SIERADEN
DENISE DOXEY
- 128 **DINEREN MET DE DODEN**
DE OFFERTAFEL VAN PRINS TEDEKEN
DENISE DOXEY
- 130 HET MEROÏTISCHE RIJK IN AFRIKA**
HANDEL EN RIJKDOM
DENISE DOXEY
- 138 **EEN LICHTEND VOORBEELD**
LAMPEN IN ROMEINSE STIJL
DENISE DOXEY
- 144 **NIJLFORT QASR IBRIM**
EEN TWEEDUIZENDJARIGE WACHT
DENISE DOXEY
- 146 EPILOOG**
HET EINDE VAN NUBIË?
BASTIAAN STEFFENS
- 152 **ONTCIJFERD MAAR ONBEGREPEN**
MEROÏTISCH SCHRIFT
BEN VAN DEN BERCKEN
- 158 **SHOKAN**
NEDERLANDSE ARCHEOLOGEN IN NUBIË
BEN VAN DEN BERCKEN
- 162 **NAWERK**
AUTEURSINFORMATIE, LITERATUURWIJZER,
FIGUURVERANTWOORDING, COLOFON

Jacobus van Dijk

LAND VAN DE ZWARTE FARAO'S

EGYPTE ONDER NUBISCH BESTUUR

◀ De zwarte farao's van Nubië lieten zich net als hun Egyptische voorgangers begraven in piramiden.

NIJLDELTA

GIZEH ● MEMPHIS

● HERMOPOLIS

● THEBE

ELEPHANTINE ● ASWAN
= 1E CATARACT

= 2E CATARACT

3E CATARACT =

NAPATA ● = 4 CATARACT
= 5E CATARACT

6E CATARACT =

▲ Dit vergulde zilveren amulet toont de Koesjitische koningin Nefrukakashta die borstvoeding krijgt van een godin. Waarschijnlijk is deze godin Moet, die de beschermster was van alle vrouwen van het hof van de 25ste dynastie. Datering 743-712 v.Chr.

> 1069 V.CHR.
Het begin van de derde tussenperiode. Egypte raakt langzaam in een burgeroorlog verwickeld en verliest zijn macht over Nubië.

Aan het eind van het nieuwe rijk is Egypte verdeeld. De officiële farao regeert vanuit zijn residentie in de Delta alleen nog in theorie over heel Egypte. In het zuiden maakt de hogepriester van Amon, die tevens generaal van het leger is, in feite de dienst uit. De scheuring in de Egyptische regering is compleet wanneer hij zich ook als farao laat afbeelden, compleet met koninklijke titels en cartouches. Daarmee begint rond 1069 v.Chr. de derde tussenperiode (21ste - 25ste dynastie). Deze periode, zo zou blijken, biedt de Nubiërs de kans om Egypte onder hun heerschappij te verenigen.

Tijdens deze tussenperiode raakt Egypte economisch in verval. Het land heeft niet langer de middelen om de door oorlog verworven gebieden, waaronder met name Nubië, onder controle te houden. De toevoer van goud en andere kostbare exotische producten komt vrijwel stil te liggen. Daarmee verdiept de economische crisis zich nog verder. In Thebe resulteert de malaise en het gebrek aan gezag in stakingen, tempel- en grafroverij, overvallen door woestijnbendes, hongersnood en uiteindelijk zelfs een burgeroorlog. De Nubische onderkoning Panehsy voegt zich in deze burgeroorlog maar wordt uiteindelijk verslagen en keert naar Nubië terug. In de jaren erna horen we nog sporadisch van een 'Koningszoon van Koesj', maar veel meer dan een mooie titel is dit niet. Nubië lijkt voor een groot deel dan ook tijdelijk uit de Egyptische geschiedschrijving te verdwijnen terwijl Egypte zijn eigen problemen uitvecht.

In Egypte gaat het van kwaad tot erger. In het begin van de burgeroorlog zijn er nog twee machtscentra, de koning in het noorden en de hogepriester van Amon in het zuiden, maar naarmate de oorlog vordert wordt het land steeds verder versnipperd. Vooral in het noorden van het land verklaren veel lokale machthebbers zich onafhankelijk en roepen zichzelf uit tot koning. Zo zijn er op een gegeven moment 'koningen' in Boebastis, in Leontopolis, in Herakleopolis en in Hermopolis. Daarnaast zijn er nog verschillende andere 'prinsen' en 'aanvoerders', waaronder de machtigste van allemaal, Tefnacht, de 'Grote Vorst van het Westen' in Saïs. Deze Tefnacht onderneemt nu een poging naburige vorsten aan zijn gezag te onderwerpen en stap voor stap heel Egypte te veroveren.

> 750 V.CHR.
De Nubische koningen Kasjta en zijn opvolger Piye beginnen met delen van Zuid-Egypte in te nemen.

> 716 V.CHR.
Sjabatka valt Noord-Egypte binnen en wordt de farao van een verenigd Nubisch en Egyptisch rijk. Dit is het begin van de 25ste dynastie.

> 701 V.CHR.
Een tegenslag voor de Nubiërs. De Egyptisch-Nubische legers worden in het Nabije Oosten verslagen door de Assyrische koning Sennacherib.

> 667 V.CHR.
De Assyrische legers vallen Egypte binnen en luiden het einde van de 25ste dynastie in.

De koningen van Napata beschouwen zich dan ook als de ware voortzetters van de Egyptische cultuur en godsdienst en afficheren zich graag als 'Egyptischer dan de Egyptenaren'.

NUBISCHE VELDTOCHTEN IN EGYPTE

De tempel bij de heilige berg Gebel Barkal is het aloude centrum van de cultus van Amon. In deze periode wordt Gebel Barkal het middelpunt van een onafhankelijk Nubisch koninkrijk. Dit koninkrijk zetelt vanaf de tweede helft van de achtste eeuw v.Chr. in het nabij gelegen Napata, stroomafwaarts van de vierde cataract. Niet langer gehinderd door het Egyptische gezag beginnen Kasjta, de vorst van Napata, en zijn opvolger Piye hun rijk nu gestaag uit te breiden. Kasjta breidt zijn territorium uit tot aan de traditionele zuidgrens van Egypte bij Aswan en noemt zich daar al 'Koning van Boven- en Beneden-Egypte'. In de jaren daarna komt vrijwel de hele zuidelijke helft van Egypte tot aan de Fajoem in Nubische handen. Ondanks het feit dat de koningen van Napata niet langer onderworpen zijn aan de Egyptische farao is hun rijk in veel opzichten geïnspireerd op de Egyptische cultuur. Ook de Nubische koningen vereren Egyptische goden en voeren in de tempels Egyptische rituelen uit. Aan het hoofd van het Napatese pantheon staan nog altijd Amon, Moet en Chonsoe, de drie belangrijkste goden van Thebe. De koningen van Napata beschouwen zich dan ook als de ware voortzetters van de Egyptische cultuur en godsdienst en afficheren zich graag als 'Egyptischer dan de Egyptenaren'. En omdat Amon van Thebe voor hen ook de god van Napata is, is het niet meer dan logisch dat zij niet kunnen toelaten dat Thebe wordt veroverd door lokale vorsten uit de Egyptische Nijldelta, zoals Tefnacht van Saïs.

Wanneer Koning Piye ter ore komt dat Tefnacht een hele reeks lokale 'koninkrijkes' aan zich heeft onderworpen, lijkt hij Tefnacht eerst zijn gang te laten gaan. Maar als hij even later hoort dat ook Hermopolis, in Midden-Egypte is gevallen, is het een kwestie van tijd is voor ook het zuiden van Egypte wordt bedreigd. Hij geeft daarop de aan hem loyale legeraanvoerders in Egypte bevel Tefnachts opmars te stoppen en Hermopolis te heroveren. Intussen brengt Piye in Nubië een tweede leger op de been, dat vervolgens de Nijl afvaart en de naar het zuiden oprukkende vloot van Tefnacht in de pan hakt. Als Piye's manschappen dan ook Herakleopolis weten te ontzetten, rest Tefnacht niets anders dan terug te vluchten naar de Delta. Piye besluit nu door te zetten. Eerst reist hij naar Thebe om daar het Opetfeest, het belangrijkste religieuze feest van de god Amon, te vieren. Vervolgens stelt hij zichzelf hoogstpersoonlijk aan als het hoofd van de militaire campagne om de resterende delen van het noorden van Egypte te veroveren. De 'koning'

van Hermopolis geeft zich eindelijk over en vervolgens valt de ene na de andere stad in Piye's handen. Memphis, de hoofdstad van Egypte in het noorden, biedt hardnekkig verzet, maar wordt tenslotte ten koste van veel slachtoffers en grote verwoestingen onderworpen. Piye ontziet de tempels van Ptah en andere Mephitische goden. Hetzelfde gebeurt even later bij de stad Heliopolis, het centrum van de cultus van de zonnegod Re, die Piye als de legitieme farao erkent. Dan volgen de steden in de Delta, die zich grotendeels 'vrijwillig' aan Piye's gezag onderwerpen. Tefnacht wordt steeds verder in het nauw gedreven en vlucht uiteindelijk naar een afgelegen eiland bij de westelijke monding van de Nijl, een moerassig gebied waar hij buiten bereik van Piye's troepen is. Vandaaruit stuurt hij geschenken naar Piye en verklaart zich bereid zich aan hem te onderwerpen. Piye accepteert Tefnachts voorstel en daarmee is de campagne ten einde. Piye is nu in elk geval in theorie de in het hele land erkende farao van Egypte geworden. Hij keert beladen met geschenken en oorlogsbuit terug naar Napata en richt in de tempel van Amon bij Gebel Barkal een grote stèle op, waarop het hele verloop van zijn veldtocht en uiteindelijke overwinning in geuren en kleuren uit de doeken wordt gedaan.

Jacobus van Dijk

DE NUBISCHE DYNASTIE NIEUWE INZICHTEN IN OUDE FARAO'S

Klassieke Griekse auteurs noemen de Nubiërs *Aithiopes*. Dit is een term waaraan ook de naam van het huidige land Ethiopië ontleend is. Het woord betekent '(mensen met) verbrande gezichten'. Dit is een verwijzing naar de donkere huidskleur van deze mensen. Latere uittreksels van de overgeleverde *Geschiedenis van Egypte* geschreven door de Egyptische priester Manetho noemen binnen de 25e 'Ethiopische' dynastie slechts drie koningen: Sabakôn, Sebichôs en Tarkos (of Tarakos). Over de lengte van hun regeerperioden zijn de auteurs van de uittreksels het niet eens. Egyptologen proberen daarom antwoord te geven op de vraag hoe lang en wanneer een bepaalde farao aan de macht was. Omdat de regeerperioden nergens expliciet worden genoemd, kijken onderzoekers naar de laatst genoemde datum uit bekende inscripties die gaan over de farao's. Dit geeft echter geen zekerheden. Het laatste in inscripties genoemde regeringsjaar van een koning hoeft niet zijn laatste jaar op de troon te zijn. De datering van deze koningen is dus nog steeds onzeker. Zelfs over de volgorde van de koningen bestaat geen absolute zekerheid. Lang is gemeend dat Sjabaka de voorganger van Sjabatka was, maar door recent onderzoek weten we dat deze volgorde moet worden omgedraaid. Met de nodige slagen om de arm kunnen we de volgende regeerperioden van de Nubische farao's noemen:

Kasjta ca. 760 - 740 v.Chr.
Piye (Pianchi) ca. 740 - 715 v.Chr.
Sjabatka (Sabakôn) 714 - 705 v.Chr.
Sjabaka (Sebichôs) 704 - 690 v.Chr.
Taharqa (Tarkos) 690 - 664 v.Chr.
Tanwatamani 663 - 655 v.Chr.

Over de familiebanden tussen de koningen van deze Nubische dynastie bestaat grote onzekerheid. In Egypte wordt de farao traditioneel opgevolgd door zijn oudste zoon, maar in Nubië lijkt de troon soms eerst op een broer van de overleden koning te zijn overgegaan. Zowel Sjabatka als Taharqa schijnen zonen van Piye te zijn en beiden zijn met hun halfzussen getrouwd. Over de afstamming van Sjabaka bestaat geen zekerheid. Hij zou een zoon van Sjabatka kunnen zijn, maar ook hij is gehuwd met een dochter van Piye, wat erop wijst dat hij misschien een (half)broer van Sjabatka en Taharqa is. Taharqa zelf claimt in een inscriptie dat Sjabatka hem heeft uitverkoren boven al zijn broers en kinderen en volgens een laat-Romeinse overlevering komt Taharqa aan de macht door Sjabaka te doden. Tanwatamani is tenslotte een zoon van Sjabaka.

NUBIËRS OP DE TROON VAN EGYPTE

Met deze Nubische veldtocht is de politieke instabiliteit van Egypte echter niet opgelost. De lokale vorsten hebben zich weliswaar aan Piye's heerschappij onderworpen, maar als die eenmaal weer ver weg in Nubië is, begint Tefnacht zich opnieuw te roeren. Hij en zijn zoon en opvolger Bakenrenef, die samen de 24e dynastie vormen, weten toch weer de Nijldelta en het noordelijk deel van het Nijldal te veroveren. Dit leidt omstreeks 716 v.Chr. tot een nieuwe Nubische invasie, ditmaal door Piye's opvolger Sjabatka. Die neemt Bakenrenef gevangen en laat hem volgens een late overlevering levend verbranden. Sjabatka smeedt Nubië en Egypte samen tot één rijk, al wil dat niet zeggen dat daarmee nu ook het centraal geregeerde land van weleer terugkeert. Daarvoor was dit Nubisch-Egyptische rijk in feite ook te groot: het was in de praktijk heel moeilijk zo'n groot gebied vanuit één machtscentrum te controleren. De lokale machthebbers mogen dus hun eigen territoria besturen, zolang zij loyaal blijven aan de Nubisch-Egyptische farao. Met Sjabatka begint officieel de 25e, "Nubische" dynastie. Onder diens opvolgers Sjabaka en Taharqa komt het rijk in rustiger vaarwater.

Met de komst van de Nubische farao's breekt in Egypte een nieuwe tijd aan, of beter gezegd, een periode waarin oude tijden leken te herleven. Deze farao's spiegelen zich bewust aan hun grote voorgangers uit Egypte's glorieuze verleden, dat een ware 'renaissance' beleeft. In de voorbije jaren is door het wegvallen van een in heel Egypte erkende koning een nieuwe interpretatie van het koningschap ontstaan. De farao is vanouds een levende god op aarde, die als mens onder de goden en als god onder de mensen de ideale middelaarsfiguur tussen beiden is en wiens taak het is door middel van de rituelen in de tempel de goddelijke scheppingsorde in stand te houden. In de tempels van het nieuwe rijk wordt beschreven hoe de koning in de gedaante van de god Amon zijn zoon, de toekomstige troonopvolger, bij de koningin verwekt en hoe het goddelijk koningskind wordt geboren en opgevoed door goden en godinnen. Na het uiteenvallen van de centraal bestuurde staat aan het eind van het nieuwe rijk wordt de koning niet langer als een god op aarde gezien; niet langer is hij de zoon van Amon en diens aardse belichaming, maar in plaats daarvan wordt nu de god Amon zelf als de enige ware koning van Egypte beschouwd. Amon regeert vanuit de hemel over de wereld en het is vooral zijn hogepriester in de tempel van Thebe (Karnak), die zijn wil uitvoert. Vanuit deze herinterpretatie hebben priesters dus een veel belangrijkere rol gekregen en nemen gedeeltelijk de plaats van de oude farao's als middelaarsfiguur in.

De Nubische farao's grijpen echter weer terug op de oude ideologie van het goddelijk koningschap. Zij zien zich weer nadrukkelijk als zoon van de god Amon, die immers ook de belangrijkste god van hun thuisland is. Er wordt weer druk gebouwd en verbouwd in de tempels van Thebe en ook elders, met name in de hoofdstad Memphis. Bij het tempeldomein van Moet, de vrouwelijke wederhelft van Amon, wordt een oude tempel van Ramses II grondig verbouwd tot een geboortehuis, waarin de geboorte van het goddelijk koningskind ritueel wordt verbeeld. Zo benadrukken de Nubische farao's dat ze de zoon van Amon en diens belichaming op aarde zijn.

De Nubische farao's maken handig gebruik van religie om hun machtspositie te verstevigen. In de loop van de derde tussenperiode wordt de eens zo machtige hogepriester van Amon beduidend minder belangrijk. Zijn positie komt steeds meer in handen van een hoge priesteres, de 'Godsvrouw van Amon'. Zij fungeert als de aardse echtgenote van de god Amon en is daarom celibatair. Doordat de Godsvrouw van Amon kinderloos blijft, wordt voorkomen dat er door erfopvolging een soort subdynastie kan ontstaan van machtige priesters, zoals dat eerder bij de hogepriesters van Amon is gebeurd. In plaats daarvan adopteert de Godsvrouw van Amon zijn opvolgster. De koningen van de Nubische dynastie maken handig gebruik van dit adoptiesysteem. Ze laten regelmatig een familielid tot Godsvrouw van Amon verkiezen. Zo wordt meteen aan het begin van de 25ste dynastie Piye's zuster Amenirdis I geadopteerd door de Godsvrouw Sjepenwepet I. Vanaf dat moment komen de Godsvrouwen van Amon niet alleen aan de top van de religieuze hiërarchie te staan, maar krijgen zij ook steeds meer politieke invloed. Zij fungeren in feite als de Thebaanse plaatsverangers van de Nubische koningen. Allerlei rituelen die vanouds enkel en uitsluitend door de farao konden worden voltrokken, worden nu door de Godsvrouw van Amon uitgevoerd.

◀ Deze ketting is afkomstig uit een graf te El-Koerroe en dateert uit de tijd van de eerste Nubische farao, Sjabaka. Datering 689-690 v.Chr.

▶▶ De Nubische farao's zien zichzelf als zoon van de god Amon. Op deze spiegel laat de farao Sjabaka zichzelf afbeelden met de goden Hathor, Moet en Tefnoet. De spiegel is gevonden in de piramide van Sjabaka. Datering 712-698 v.Chr.

Jacobus van Dijk

DE TEMPEL VAN MOET MONUMENTALE BOUWPROJECTEN DOOR DE NUBISCHE FARAO'S

De Nubische farao's laten veel nieuwe tempels bouwen in Egypte. Ook worden veel oude tempels opgeknapt. Met name Sjabaka en Taharqa houden zich bezig met groot-schalige bouwprojecten. Ze bouwen vooral veel tempels in Thebe, de stad van Amon. Farao Sjabaka begint tijdens zijn regeerperiode met de bouw van een tempel bij het heilige meer van Karnak. Vervolgens breekt Taharqa deze tempel echter weer af en vervangt hem door zijn eigen bouwwerk. Sjabaka richt ook een overdekte zuilengalerij voor de tempel van Luxor op. Dit type bouwwerk lijkt in deze tijd populair te zijn, want Taharqa bouwt er maar liefst vijf bij verschillende Thebaanse tempels in de domeinen van Amon en Moet. Behalve voor Amon heeft Taharqa bijzondere aandacht voor diens vrouwelijke wederhelft, de godin Moet. Deze godin heeft een apart tempeldomein ten zuiden van dat van Amon. Dat de Nubische koningen een speciale band met Moet hebben heeft vermoedelijk te maken met de rol van Moet als koningin-moeder. Moet speelt als godin van het koningschap een cruciale rol bij de kroning van de farao en de overdracht van de macht aan de legitieme troonopvolger. Wellicht is Moet extra belangrijk voor de Nubiërs, omdat binnen de toenmalige Nubische samenleving verwantschap via de moeder wordt bepaald in plaats van via de vader, zoals in het oude Egypte het geval is. Ook

de mythe van Moet als zonnegodin, die jaarlijks naar Nubië vertrekt om later weer naar haar tempel terug te keren, is wellicht van invloed op de keuze voor de te bouwen tempels.

In de tempel van Moet laat Taharqa niet alleen een voorportaal van vier rijen van elk zeven zuilen bouwen, maar ook legt hij een nieuwe processieweg aan die dwars op de van noord naar zuid lopende hoofdas van de tempel ligt. Deze weg verbindt een grote poort op het westen met het geboortehuis dat hij laat oprichten aan de oostkant van de Moet-tempel. Dit geboortehuis was oorspronkelijk een tempel van Ramses II, maar Sjabaka en Taharqa laten die grondig verbouwen tot een tempel gewijd aan het goddelijk kind van Amon en Moet, dat tegelijk de koning zelf is. Daarmee benadrukt de tempel dat de koning rechtstreeks afstamt van Amon. Aan de zuidkant van de Moet-tempel verrijst een zogenaamde contra-tempel, een klein gebouwtje dat tegen de achtermuur van de hoofdtempel aan ligt, maar dat geen toegang geeft tot de tempel zelf. Dit gebouwtje speelt misschien een rol in de rituelen voor de godin. Het is ook een plaats waar het 'gewone volk', dat in tegenstelling tot de ingewijde priesters geen toegang heeft tot de tempel, contact met de goden kan maken.

Behalve op het gebied van de koningsideologie putten de Nubische farao's ook in andere opzichten inspiratie uit het grootse verleden van Egypte. Met name de tijd van het oude rijk met zijn machtige piramiden en de daaromheen liggende, met prachtige reliëfs versierde elitegraven geldt daarbij als het grote voorbeeld. In de beeldhouwkunst wordt de stijl van het oude rijk bewust als ideaal beschouwd, al is van slaafse navolging geen sprake. De Nubische farao Taharqa laat zich vlak bij de piramiden in Memphis kronen, in de hoofdstad van Egypte. Ook de tempels van Memphis worden weer uitgebreid. Als Sjabaka verneemt van een oude, door insecten aangevreten papyrus tekst met een belangrijke verhandeling over de schepping van de wereld door Ptah, de god van Memphis, laat hij deze tekst in steen beitelen om haar zo te vereeuwigen. Ook de piramideteksten, de oudste religieuze teksten die we kennen en die vanaf de vijfde dynastie op de grafwanden binnen in de piramiden zijn aangebracht, worden in de Nubische periode gekopieerd en hergebruikt. Het wekt al met al geen verbazing dat ook voor de begrafenisgewoonten wordt

teruggerepen op het verleden. Als Piye sterft, laat hij zich weliswaar begraven in de voorouderlijke begraafplaats van el-Kurru, dicht bij Napata, maar hij kiest daarvoor niet de traditioneel-Nubische grafheuvel, maar een stenen piramide. In zijn graf neemt hij typisch Egyptische voorwerpen als shabtiebeeldjes en canopenvazen mee. Deze Egyptische graftraditie wordt ook door zijn opvolgers voortgezet.

▲ De ram neemt een belangrijke plek in binnen de Nubische ideologie. Dit beeldje toont een gebonden ram die klaar is om te worden geofferd. Datering ca. 700 v.Chr.

Voor het eerst sinds het nieuwe rijk worden ook weer grote koningsbeelden gemaakt. De Nubische koning draagt daarbij steevast niet één, maar twee cobra's aan zijn voorhoofd. Deze gifspuwende slang, de *uraeus*, was een eeuwenoud symbool van het goddelijk koningschap, die goden en koningen beschermt en de vijanden op afstand houdt. Dat de Nubische farao's er twee dragen is vermoedelijk een uitdrukking van hun heerschappij over twee rijken, het Egyptische en het Nubische. De koning wordt dus in Egyptische stijl afgebeeld en hetzelfde geldt voor de elite. Lang niet altijd is duidelijk of deze hooggeplaatste religieuze, civiele en militaire functionarissen Egyptenaren of Nubiërs zijn. Alleen als ze hun Nubische namen behouden, zijn de laatsten als zodanig herkenbaar, maar vaak gebruiken ze Egyptische namen of geven ze die aan hun kinderen. De hoogste leden van deze elite laten gigantische graftempels voor zichzelf aanleggen op de westoever van Thebe, compleet met grote open voorhoven die gebouwd zijn richting de tempels van de zonnegod Re.

HET EINDE VAN DE 25STE DYNASTIE

Het einde van de Nubische dynastie wordt na ruim vijftig jaar ingeluid door de agressieve expansie van het Assyrische rijk. De Nubische farao's proberen tijdens de 25ste dynastie net als hun voorgangers greep te houden op de Egyptische vazalstaatjes in Syrië-Palestina. Dat brengt hen in conflict met de Assyriërs. De eerste confrontatie ontstaat wanneer een Egyptisch-Nubisch leger hulp biedt aan koning Hizkia van Juda. Wanneer deze in oorlog komt met de Assyrische koning Sennacherib, die Jeruzalem belegert, verloopt dit in eerste instantie succesvol voor de Nubiërs. Maar in 701 v.Chr. worden de troepen uit Egypte door Sennacherib verslagen bij Eltakeh. De Nubische machtspositie begint te wankelen.

◀ Ook nadat de 25ste dynastie ten einde komt, gaan de Nubiërs door met het begraven van hun koningen in Egyptische stijl. De grafinventaris van koning Aspelta bevat onder andere een gouden karaf die is versierd met Egyptische hiërogliefen. Datering 593-568 v.Chr

▲ Tanwatamani, de laatste koning van de 25ste dynastie, offerend aan de god Amon. Links staat Amon van Karnak (Thebe), rechts (met ramskop) Amon van Napata.

De vorsten in de Nijldelta leiden het verzet tegen de Assyriërs. Ze zijn sinds Sjabatka loyaal aan de Nubische farao en vanwege hun positie nabij de Levant voelen ze de dreiging van de oprukkende Assyriërs het meest. Wanneer de Assyrische koning Essarhaddon Egypte binnen valt in 674 v.Chr., wordt de eerste aanval afgeslagen. Helaas voor de Nubische farao's slaagt de tweede aanval wel. De Assyriërs veroveren de hoofdstad Memphis en Taharqa vlucht naar Nubië. Ook de Assyriërs trekken zich terug, maar zij eisen van de Delta-vorsten wel dat zij voortaan loyaal aan hen zullen zijn in plaats van aan de Nubische farao. Toch weet Taharqa zijn heerschappij over Egypte weer te herstellen. Dat doet de Assyrische koning Assurbanipal besluiten hem op de knieën te dwingen. In 667 v.Chr. valt hij Egypte binnen; Taharqa vlucht opnieuw naar zijn thuisbasis in Nubië, waar hij in 664 v.Chr. sterft. Maar zijn opvolger Tanwatamani geeft het nog niet op, hij keert terug naar Egypte en herovert grote delen ervan. Voor Assurbanipal is nu de maat vol. Hij valt Egypte binnen met een groot leger om voor eens en voor altijd af te rekenen met de Nubische farao's. Hij slaagt er zelfs in Thebe te bereiken en de heilige stad van Amon wordt voor het eerst in zijn eeuwenoude geschiedenis door een vijand van buiten geplunderd. Tanwatamani wordt naar Nubië teruggejaagd. Hiermee komt er een eind aan de 25ste dynastie; de Nubische farao's noemen zich in hun inscripties weliswaar nog steeds Koning van Boven- en Beneden-Egypte, maar van een daadwerkelijke heerschappij over Egypte is geen sprake meer. De Delta-coalitie onder aanvoering van Necho, de vorst van Saïs, weet uiteindelijk de Assyriërs te verdrijven. De zoon van Necho, Psamtik II, wordt daarop de eerste koning van de 26ste dynastie. Hij wordt al spoedig in heel het land als farao erkend. In 593 v.Chr. onderneemt hij een veldtocht naar Nubië, waar de Nubiërs nogmaals worden verslagen. Ditmaal in hun eigen land. Kerma en Napata worden geplunderd en het Egyptische leger richt grote verwoestingen aan. Psamtik II garandeert op deze manier dat de Nubiërs niet nog een keer zullen proberen om Egypte in te nemen. Met het einde van de regeerperiode van Tawantamani is niet alleen een eind gekomen aan de Nubische dynastie, maar ook aan de derde tussenperiode. Voor het eerst sinds de glorie-dagen van het nieuwe rijk is Egypte nu weer herenigd onder één centraal bestuur. In cultureel opzicht zetten de nieuwe machthebbers de door hun Nubische voorgangers ingezette 'renaissance' voort. Hoewel er na de 25ste dynastie geen Nubische farao's meer over Egypte zullen heersen, is het Egyptische rijk door hun toedoen blijvend veranderd. Tijdens de regeerperiode van de Nubische farao's worden er veel nieuwe tempels gebouwd en wordt de Egyptische cultuur nieuw leven in geblazen. Voor een periode van iets minder dan zestig jaar zijn de Nubiërs de heersers van een wereldrijk.

► Na de 25ste dynastie zijn de Nubiërs weliswaar geen farao's meer van het Egyptische rijk. Wel blijven tradities in Egyptische stijl voortbestaan. Zo begraven ze latere koningen van Nubië nog altijd in piramiden, zoals hier te zien bij Noeri. Deze koninklijke begraafplaats was tussen ca. 750-300 v.Chr. in gebruik.

Hoewel er na de 25ste dynastie geen Nubische farao's meer over Egypte zullen heersen, is het Egyptische rijk door hun toedoen blijvend veranderd.

COLOFON

Verschenen bij WBOOKS, Zwolle (NL)
in samenwerking met het Drents Museum, Assen
ter gelegenheid van de tentoonstelling
Nubië – Land van de Zwarte Farao's
in het Drents Museum te Assen
(16 december 2018 – 5 mei 2019).

Uitgave

Drents Museum, Assen
WBOOKS, Zwolle

Redactie

B.J.W. Steffens RMA

Eindredactie

B.J.W. Steffens RMA

Vertaling

Gerre van der Kleij, GrondTaal Vertaaltbureau
B.J.W. Steffens RMA

Ontwerp en opmaak

studio frederik de wal, Schelluinen

Dit is deel 10 van de serie 'Internationale Archeologie
in het Drents Museum'.

Eerder verscheen in deze serie:

- B. Mater, *Het terracotta leger van Xi'an – schatten van de eerste keizers van China*. Assen/Zwolle (2008)
- V.T. van Vilsteren en A.Z. Anninga (red.), *Goud uit Georgië – de mythe van het Gulden Vlies*. Assen/Zwolle (2010)
- B. Mater (red.), *De gouden eeuw van China – Tang-dynastie (618-907 na Chr.)*. Assen/Zwolle (2011)
- V.T. van Vilsteren (red.), *Vikingen!* Assen/Zwolle (2012)
- M. Popovic (red.), *De Dode Zeerollen – nieuw licht op de schatten van Qumran*, Assen/Zwolle (2013)
- V.T. van Vilsteren (red.), *Mummies – overleven na de dood*. Assen/ Zwolle (2014)
- V.T. van Vilsteren en N. Grube (red.), *Maya's – heersers van het regenwoud*. Assen/Zwolle (2016)
- V.T. van Vilsteren (red.), *The Great Liao – Nomadendynastie uit Binnen-Mongolië (907-1125 AD)*. Assen/Zwolle (2017)
- V.T. van Vilsteren (red.), *Iran – bakermat van de beschaving* Assen/Zwolle (2018)

ISBN 978 94 625 8306 1
NUR 682

© 2018 WBOOKS / Drents Museum / Museum of Fine Arts, Boston.

Alle rechten voorbehouden. Niets uit deze uitgave mag worden vervoelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand, of openbaar gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch, door fotokopieën, opnamen of op enige andere wijze, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

De uitgever heeft er naar gestreefd de rechten met betrekking tot de illustraties volgens de wettelijke bepalingen te regelen. Degenen die desondanks menen zekere rechten te kunnen doen gelden, kunnen zich alsnog tot de uitgever wenden.

Afbeeldingen voorkant omslag:
- *Standbeeld van koning Senkamanisken, 643-623 v. Chr.*, Harvard University-Boston, Museum of Fine Arts Expedition, © Museum of Fine Arts, Boston.
- *Piramiden 1-8 te Gebel Barkal, 19 mei 1920*, Harvard University-Boston, Museum of Fine Arts Expedition, © Museum of Fine Arts, Boston.

Afbeelding achterkant omslag:
- *Ingelegde ogen afkomstig uit grafkist, 593-568 v. Chr.*, Harvard University-Boston, Museum of Fine Arts Expedition, © Museum of Fine Arts, Boston.

HOOFDSPONSORS		SPONSOR	SUBSIDIEGEVER	BEGUNSTIGERS
				
				
SUBSIDIËNT TENTOONSTELLING		SAMENWERKINGSPARTNER		
				
	in samenwerking met			